

Daniel Sibony

A három monoteista világvallás

Az emberekből – *legalábbis sokukból* – erős érzelmeket váltanak ki azok az események, amelyek valamiképpen érintik az eredetüket.

A közel-keleti válságok mélyebben megrendítenek minket, mint a másutt (például Afrikában vagy Peruban) zajlók; az előbbieket hatása az egész bolygóra kiterjed. Mintha a kőolajon kívül itt volna egy kozmikus, égi és földi gépezet energiaforrása is, melyet a három egyistenhit – a zsidó vallás, a kereszténység és az iszlám – táplál, melyek összezsapnának, zavarják, átfedik és keresztelik egymást – az isteni indíttatás és az emlékezet, az identitás és annak elvesztése jegyében. Néhány égető problémát sorolok: Palesztina, Jeruzsálem, fundamentalista mozgalmak és fundamentalista államok, bevándorlás, xenofóbia – melyben a mások gyűlölete az öngyűlölettel keveredik – mind-mind az eredet próbái, melyek „onnan” kiindulván „itt” hatnak, majd „innen” visszahatnak „oda”. Bolyongó feszültség, egy elszakadás vándorlása. Nyugaton a bevándorlás mindenütt elvegyíti egymással a keresztény, a zsidó és a muzulmán közösségeket – de a laikusokat, a nem hívőket is, akik döbbenetesen figyelik egy másik, számukra letűnt kor összezsapásait, amelyek ugyanakkor közelről érintik és aggodalommal töltik el őket.

Annál is inkább, mivel Nyugaton „integrálunk”, és éppen akkor, amikor a beilleszkedés valóságosan folyik, „históriák” kapnak lábra, feléled a történelem, mert minél közelebb kerül a másság, annál nyugtalanítóbb lesz. (Gondoljunk a híres csadorügyre: amíg ez a viselet az arab városok falai és bazarjaik határai között maradt, nem kifogásolták, vagy csak nagyon kevesen. Ám mihelyt Franciaor-

szágban a lányok ebben a viseletben léptek be az iskolákba, felkavarodtak az indulatok.) A mássághoz való viszonyra fordítva is igaz ez. Ki tagadhatja meg büntetlenül eredetét? (Rushdie, az író határeset: amikor másként tért vissza az eredetéhez, és a tollával annak érzékeny pontjait érintette, robbant a bomba. Noha Londonban írt, magára haragította Iránt, és élve el kellett temetkeznie, hogy életben maradjon Nyugaton.) Amikor például kitört az iraki háború, itt is szenvedéllyel foglaltak állást mellette vagy ellene – mind-mind érzelmi válságok sora, mely az eredet élményét kelti életre.

A keleti tömb felbomlása is eredeti feszültségeket tett nyilvánvalóvá. Elkezdődtek a nemzeti felbuzdulások: sem az Észak–Dél, sem a Kelet–Nyugat közötti feszültség nem meghatározó immár, az országok önmagukra koncentrálnak. Kollektív individualizmus – ha létezik ilyen. A felbomlás következménye az is, hogy ötvenmillió volt szovjet állampolgár vásárol arabiai Koránt, s idővel csatlakozik az iszlám államok tömbjéhez, vagy éppen egymillió orosz zsidó települ át Izraelbe. A helyzet „közel-keleti”-nek nevezhető, hiszen az eredetből fakadó feszültség gócpontja itt van. A Nyugatnak is megvannak a maga bajai, melyek megkérdőjelezik hagyományait, felhívják a figyelmet a tradíciók hiányára, a származáshoz való viszony változékonyságára; látjuk az egyéni igyekezeteket és a kollektív összekapaszkodásokat. Keleten újra megnyitják a templomokat – szupermarketek hiányában, amelyek a hajdani vasfüggöny innenső oldalán haragra lobbantják, irritálják a perifériára kerülteket, akiket kizártak a fogyasztásból, s akiknek az egyház újból felkínálja az üdvösséget.

Értékválság? A kérdés ennél bonyolultabb, hiszen az értékek mindig válságukból éltek. A létezés helyszíneinek, a Képnek, a Megjelenítésnek a válságai? A vallás hivatalos és intézményes formái hanyatlóban vannak, bármit mondjanak róluk, ám továbbra is „spirituális hajtóerő” árad belőlük, amelyeknek egyéb forrása is lehet, így a vallási hanyatlás maga is. (Ma a vallások maguknak követelik mindazon „humanista értékeket”, amelyeket valójában ők maguk engedtek kihullani a kezükből.) Az erőszak is visszatér: a rasszizmus régi formái összekapcsolódnak a társadalomból való kirekesztés újabb és durvább formáival, amelyekben a származás feszítő ereje és az identitási viszketetség uralkodik. Márpedig e probléma – nevezzük „*az eredet megosztását*”-nak –, amelyet mindannyian átélünk, nagyon is jelen van a három egyistenhitben; mindegyiknek a középpontjában áll. Érdeemes megfigyelni megoldási módozataikat. A kutatásunk egyik célja éppen az, hogy – rámutatván a feszültség gócpontjaira – megvizsgáljuk, miként van jelen e megosztás a három vallás esetében, továbbá az, hogy feltárjuk a kivezető utakat. A vallások ugyanis lehetőségeikhez mérten kezelik az eredetből fakadó feszültségeket és az identitás betegségeit. A kérdéses próbatétel azonban túllép a vallás határain. Több az, mint az emlékezet kihagyása, hiszen valójában annak helyreigazítása, s nem annyira az eredetet érinti, mint élő „megosztását” kutatja, s vele azt a képességet: *miként viselik az emberek, hogy eredetük kicsúszik a kezük közül*, és nem ennek ellenére, hanem ennek köszönhetően élnek. Célunk tehát a megosztott eredet e gondolatának közvetítése: meg akarjuk szólaltatni az identitások eltérő szólamait, eredetükről akarjuk beszéltetni őket. Ez utóbbi csak a másik identitással folytatott dialógusban ragadható meg, a kettő közöttiségben fejeződik ki. Mint ahogy nincs közös nyelv, hanem sokrétű jelenléte közvetíti a másik számára, nincs *eredet sem*, csak jelenlétek, melyek erednek valahonnan, ahol megosztásától félnek, pedig folyton azt keresik.¹

Valójában csak egy monoteista irányzat létezik; zsidók, keresztények, muzulmánok, még ha elvetik is a vallási összefüggéseket, nyugtalanítja őket az eredet problémája, amely üldözi s utoléri őket. Amikor a helyzet válságosra fordul (nevezetesen a Közel-Keleten), láthatjuk, amint a legliberálisabban gondolkodók is mintha mágneses térbe kerülnek, hirtelen olyan erő ragadja meg őket, mely ki-

jelöli a helyüket. Tudat alatti erő és nyugtalanság támad bennük. Azt gondoljuk, e nyugtalanság az eredetben támadt úrból fakad, olyan hasadékból, mely megnyílhat ugyan a világra, de amelyet titokban betömtek és bebetonoztak. Innen ered az a gondolat, hogy az el nem fogadott úr tisztázására vissza kell térnünk a vallásokat alapító *montázsok*hoz. A muzulmánok például gyakran nem vesznek tudomást arról, milyen mély nyomokat hagytak hitük eredetén az övékét megelőző vallások (a zsidó és a keresztény), s milyen mértékig hatott rájuk az „idegen” hit. A keresztények csak oly módon tudták elviselni zsidó eredetüket, hogy a századok folyamán megbélyegezték a zsidókat „eltévlyedett” makacsságuk miatt, amellyel nem fogadták el az újszövetséget. Ami a zsidókat illeti, saját maguk ellen vívott háborúként fogják fel eredetüket. E hitükben a többiek is gyakran segítségükre sietnek, így sikerrel ostorozzák önmagukat, majd bezárkóznak abba a dilemmába, hogy vagy védekeznek és elsáncolják magukat, vagy pedig azt kockáztatják, hogy kiteszik magukat a támadásoknak, és a megsemmisülést kockáztatják. *A lét kérdése* e három vallás alapját alkotja, amelyet a kultuszok elfedtek, azért mégis egyszerű és radikális a kiindulási pont: ha Isten, akit szolgálnak, nem kevesebb, mint a *lét* (mivel kezdete „mindannak, ami van”, s forrása és ösztönzője mindannak, ami *lehet*), világos, hogy ilyen eredethez képest az ember csak tökéletlen lehet. Amikor a *lét* nyilvánul meg (Isten formájában), s afelé fordul, ami van – ami tehát véges –, igen könnyen romlásba dől, s bukásba taszítja híveit. Innen adódik a kérdés: hogyan lehet elviselni ezt a bukást anélkül, hogy másokat hibáztatnánk érte? Ez idáig meglehetősen nehezen sikerült, így a kérdés továbbra is nyitott.

Nevezetesen az, vajon e három egyistenhívő irányzat el tudja-e valaha viselni egymást, megbocsát-e majd egymásnak, nem azért, mert felfedezik, hogy ugyanaz az Istenük, tehát „testvérek” (ez a fajta testvériség eddig több háborúhoz és szakadás-hoz vezetett, mint megegyezéshez vagy egyetértéshez), hanem azért, mert felismerik önmagukban ugyanazt a fogyatékoságot, ugyanazt a típusú hűtlenséget, mely alapította őket? Mert felismerik, hogy mindannyian ugyanannak az eredendő hiánynak a gyermekei, mindegyikükben megvan a kezdeti törés, amelyért nem okolhatnak senkit – legalábbis a szomszédot nem –, az emberi léthez tartozó belső törés, amellyel a vallási táboron kívül ál-

ló emberek úgy néznek szembe, ahogy tudnak. Megválaszolatlan kérdés.

E könyv célja, hogy előkészítse az erről való gondolkodást, megvizsgálván, hogy a vallásalapító szövegek hogyan határozzák meg korunk mentalitását. Ezek a szövegek, amelyek az eredetet, az identitás támaszát, az alapvető elfojtást jelentik, miként hatnak magatartásunkra, az életvitelünkre és a gondolkodás módunkra az évezredek távolság ellenére – vagy éppen azért? A példákat az Ószövetségből, az Evangéliumokból és a Koránból vettük. Hatásuk azokra is kiterjed, akik nem hisznek fanatikusan ezekben a szövegekben, illetve sok esetben nem is ismerik őket, vagy nagyon keveset tudnak róluk. A szöveg ismeretlen, elfeledett, önkéntelenül elfojtott, ám léte olyan hatást gyakorol, amely tudattalan módon összhangba kerül az eseményekkel. Amikor az esemény elég erős ahhoz, hogy „felébressze” az embereket, az elfojtás érintetlenül a felszínre tör, és teljes feszültsége kibomlik. Az elfojtottság annál mélyebben, intenzívebben nyilvánul meg, minél erősebb volt az elfojtás művelete: annál erőszakosabban ingatja meg az addigi meggyőződést. Természetesen ez a hatás nem közvetlen – nincs zsidó jellem, amelyet a Bibliából, a Talmudból és a kabalából lehetne levezetni, sem iszlám jellem, melyet a Koránból és a hadiszövegekből eredeztethetnénk, sem pedig keresztény jellem, melynek kulcsa az Evangéliumokban rejlene. De létezik egy olyan *erőtér*, amely ezekből a szövegekből mint tudat alatti potenciálból származik, amely az emlékezetbe oltódik – különösen a tudat alatti emlékezetbe; mely lehetővé teszi, hogy felidézhesse és előhívja saját magát – nem csak az egyik vagy másik részletet. Az emlékezetnek ez az *előhívó képessége* határozza meg az emlékeket. A szövegek birtokei számára, s másoknak is a *lét támaszai*, segítik a világban való létezését, nosztalgiát ébresztenek az iránt, amit nem éltünk át, hatnak az emlékekre, mozgósítják a fantazmát.²

A modern ember megteremti létezését támaszait abból, amit cselekszik, amit megtapasztalt: alapszövegek híján világi élete szövetén dolgozik, és „kultúráját”-ra támaszkodik. Felidézzük azon rossz érzéseket, melyek abból származnak, hogy hiányoznak az emlékezetből az alapszövegek, vagy olvashatatlanok, illetve túlságosan is jelen vannak. A közelmúlt történelme a következő eseményeken keresztül mutatta meg, milyen fontosak ezek a kérdések: a) a Nyugat torzulásai és válságai, ideértve

a kelet-európai változásokat is; b) azon problémák, amelyeket az iszlámnak a modern világba való integrációja vet fel; c) Izrael újjászületése, amely nélkül az egyistenhívő háromszög héber dimenziója nem ölthetne testet, jöllehet Izrael távolról sem méríti ki a zsidó létezését, de megjeleníti a héber népnek a „mások”-kal fennálló konfliktusait. Ebből a háromszögből tehát nem hiányoznak a feszültségek: ilyen a „dekolonizáció”, a mimikri, az integráció. Egyének milliói számára mindez kérdésként vetődik fel: miként éljenek a saját korukban úgy, hogy közben kötődnek a forrásaikhoz, gyökereikhez. Izrael és a Nyugat viszonyában súlyos ambivalencia mutatkozik: Izrael a Nyugathoz tartozik, de az antiszemita veszély fennmaradt. Zsidók és muszlimok között a palesztin kérdés a sötét zsákutca szimbóluma. Mi több, minden közösség számára az a nagy kérdés, milyen viszonyban van önmagával, saját eredetével, s ezt a másokkal való konfliktusa veti fel, aktuális és tudat alatti kontextusban, amely nyilvánvaló és elfojtott. Ha az aktuálissal úgy kívánunk foglalkozni, hogy nem érintjük az elfojtót, akkor a félelemtől gátoltatva bénítjuk a gondolatot.

Látni fogjuk, hogy e három, szövegeket és hiedelmeket tartalmazó korpusz nem annyira megfogalmazása, hanem a *kijelentés módja* révén hat: az a mód fontos, ahogy a Másához közelednek, a nyelvben létrejönnek, s benne helyet teremtenek, felszínre hozzák a testeket, a szavakat, a gesztusokat, meghatározzák a beszéd feltételeit – vagyis beburkolják a szavakat, szertartásokhoz kötik, az emlékezet gesztusait kifejező hagyományokba ágyazzák őket. És ez annál is inkább így van, mert ezek a vallások már kezdetüktől fogva kötődnek az Eredethez, pontosabban: a bibliai Istenhez, mely közös számukra, s egyszerre a *létet*, mindennek a kezdetét testesíti meg. Ha erről beszélünk, világossá tesszük a mérhetetlenül nagy távolságot a lét és a között, ami van vagy lenni akar. Ebből következik egyfajta eredendő szakadék, amelyet mindenki érez – legyen bár vallásos vagy ateista –, egy bizonyos feszültség, melyet saját eredetünket kutatva ismerünk meg, és amely kézzelfoghatóvá teszi az eltérést attól az élettől, amelyet élni szeretnénk. Ez a távolság onnan adódik, hogy egyetlen „emberi lény” sem azonos az egész létezéssel. Minden, ami van, a lét hiányában fejeződik ki, vagyis hiánnyal küszködő lény mindenekelőtt az ember, aki képes beszélni erről a hiányról, mert birtokában van a

nyelvnek. Ez a hiány, amely elválaszt bennünket a létezésről, egyszerre mind hozzáköt, tartalmaz valami fájdalmasat. Mindenki – egyénileg vagy csoportosan – ismeri a veszélyes időket, amikor „baj van” az eredettel, amikor homályos pontokon összeütközésbe kerül vele. E talányokat megfejtve érzi át a léteredet hiányát, akár mint egyfajta lyukat, amelyet be kell tömnie, vagy azt a hívást, hogy *másként kell élnie*. Az emberi szenvedés jó része erre a léthiányra vonatkozik, és az általa megengedett mozgástérre. A „kettő közöttiség” e terét az oda-vissza mozgások, közeledések és távolodások jellemzik: közeledés a kezdetekhez, hogy merítse nek a gazdagságból anélkül, hogy teljesen „belemerülne”, továbbá az eltávolodás tőle, anélkül hogy elvesztenék a kapcsolatot vagy az érintkezést: a szélén lenni a kezdetnek anélkül, hogy a szélére szorulnánk, nem egyszerű feladat. Innen fakad, hogy *minden egyistenhit érdekelt abban, hogy megismerje saját eredetét és a szomszédját is*. Mondd meg, mit teszel a „más”-sal, s megmondom, ki vagy. Itt három merítenek ugyanabból a forrásból. Mind a három szembesül a léthiánnyal, beleütközik, de a módszerek, melyekkel leküzdik ezt az akadályt, eltérők – és mégis kapcsolódnak egymáshoz, ám ezt a kapcsolatot rosszul viselik el.

Tekintettel a három egyistenhit lármás veszeke-déseire (amelyek során mindhárom szűk látókörűnek bizonyul), nem igyekeztünk nevelni, javítani, állást foglalni, mert álláspontunk, mely a létezés, mindháromon túllép, nem enged egyikkel sem azonosulni. Nem mutatja meg az igazat és a hamisat a vallásokban, hiszen mind emberi alkotások, melyek lehetőségeik szerint válaszolnak az identitást veszélyeztető és fenyegető érzésekre. Céljuk, hogy életképesek legyenek, választ adjanak a szorongásra, amennyire tudnak; azáltal küzdenek a megalapozatlan szorongás ellen, hogy önmagukat alapozzák meg. Ezt az igaz és a hamis világának határán teszik. Számunkra az a fontos, hogy lássuk, hogyan szabja meg a játék keretét a kezdetek kiválasztása, mely magában rejti azt a lehetőséget, hogy ez a keret szétreped. Azt vizsgáljuk, hogyan rögzítik a vallások ezeket a pszichológiai lehetőségeket, amelyek távoli, előreláthatatlan következményekkel járhatnak, és ezáltal a bőségesen életképes élehetlenné válhat. E nézőpont előnye, hogy mindenkinek meghagyja „választása” belső erejét, saját logikáját, miközben szembeállítja a többiekkel, különösen azzal, amelyik megelőzi. Ezáltal a val-

lás úgy jelenik meg, mint a lét kérdésére adott különleges válasz, amely szimbolikus „választásán” keresztül nyilvánul meg. Tekintettel a rendelkezésre álló helyek összességére, szinte elkerülhetetlen volt, hogy egyesek akként válasszanak, ők voltak azok, akik zsidókká, keresztényekké és muzulmánokká lettek. Meg kell értenünk, hogy ezek a pólusok miként alakítják az eredet gondolatát, kezdve a saját eredettel, de tekintetbe véve a többiekét is.

Érdekes módon ez a megközelítés az első pólust – a hébert – különleges helyzetbe hozza: az első ugyanis nem beszélt az utána következő kettőről, mivel születésekor azok még nem léteztek. Amazok viszont sokat beszélnek róla. Néha közvetlenül: amikor elődeiknek Istenhez fűződő kapcsolatával foglalkoznak, beszélnek a zsidókról; de még gyakrabban beszéltetik magát az Istent, akár Jézus szájába adva a szavakat, akár a Korán szövegében írva. Amikor tehát ez az Isten beszél, aki nem más, mint a bibliai Isten, szünet nélkül idézi a Bibliát – márpedig ez, jól tudjuk, a héber Könyve. Csak a tájékozatlanok lepődnek meg azon, hogy az iszlám és a keresztény Nyugat kapcsán a zsidókra hivatkozunk. Ajánljuk, olvassák el a Koránt és az Újszövetséget, mely folyamatosan róluk beszél – bizonyos értelemben túl sokat is: kívánatosabb lett volna a gyors elhatárolódás annak érdekében, hogy áttérhessenek saját eszméik kifejtésére, amelyek megkülönböztetik őket. Erről azonban szó sincs. Az Evangéliumok és a Korán a zsidókról mint elődeikről, kissé mint a forrásukról beszélnek, úgyszólván szüntelenül. E jelenséget nem hagyhattuk figyelmen kívül. Az Evangéliumban ez így is van jól, az ott szóló „Isten”, Jézus, nyilvánvalóan „rabbinikus” nevelést kapott, és jól ismeri a Szöveget, bőségesen idézi tanítványai előtt (akik mind zsidók, mint ahogy a négy evangélista közül három szintén az volt). A Koránban szintén érthető, hiszen Isten közvetlenül beszél, többes szám első személyben meséli el, mit tett a bibliai időkben – találkozott Mózes-sel, Ábrahámmal, Jákobbal, megteremtette a világot stb. Ez oda vezet, hogy megismétli – érdekes eltérésekkel – a Bibliában található, korábban elhangzott szavait. Ez az állandó ragaszkodás a héber Könyvéhez lehet irritáló, de rokonszenvet is kelthet. Az elsőket nem egyszerűen az eszme áramútása érte: miközben megpróbálták jól-rosszul bánni vele, büntetés lett az osztályrészük – azért, mert rosszul sáfároltak azzal, amit kaptak.

Nem számít, ingerültek leszünk vagy rokonszenvedésszerűen bennünk, ez az eszme mindenképp túllépett birtokosain, az elsőként és az utánuk következőkön, bárkik voltak is azok. Ezért jött létre, mondhatnánk.

Érdeklődésünk mindenekelőtt magára e továbbterjedésre irányul, amelynek során a *lét* eszméje, mint olyan, túllép mindenben, ami létezik vagy létre akar jönni. Ez az eszme, bármilyen elvont is látszólag, ma már nemcsak a vallás útján tér vissza: *más módon* is megnyilvánul, létformáink által, a belőle sugárzó rejtélyes szomorúság révén: amikor mindenki beleütközik a lehetőségeibe, anélkül hogy tudná, hol vannak azok, és ő hol van bennük. A lét eszméje ezen a kerülő úton őrzi meg számunkra az értékét, elementáris, fanyar és nehéz ízét. Az eszme átöröklődik, átváltozik, átvándorol, és vele mi is, felülkerekedve a kötöttségeken, melyek határolják. Ezért haladta meg az előző nemzedékek irányítását, s ezért siklik ki mindegyikünk keze közül. Látni fogjuk, hogy az eszmének ez az illékony-sága, ez a menekülési útvonal mind a három nagy vallás számára esélyt biztosít, hogy önmagukon fölülemelkedve megértsék egymást.

A lét ezen eszméje – eltúlozva vagy hiányosan – az alapító szövegek (Biblia, Evangélium, Korán) központjában áll. A *lét*hez való azon viszony ihleti meg őket, amely néhány kiválasztott lény számára megnyilatkozik. Ők azok, akik állítják, hogy hallották Isten szavát. Bármilyen módon hallották is őket, állíthatjuk, hogy ez meghatározó volt: meghatározta az egész világot.

E könyv szerzője vajon hisz-e Istennek e szövegekben megnyilatkozó igéjében?³

Megelégszik azzal, hogy szereti a *létezés eseményét*, melynek során az igék elhangzottak, még akkor is, ha a vallási köntös, amelyben megjelennek, kissé eltompítja őket. Kétségtelen, hogy az igék elbűvölték a híveiket, szellemessé és ostobává tették őket, lelkesé és dühössé, jóvá és gyámoltalanná. Ennek a keveredésnek a tanulmányozása fontos a számunkra, s ez ébresztette bennünk azt a szerény reményt, hogy mindezt meg lehet haladni. Nézőpontunk *transzverzális*: áthaladunk mindhárom szövegen, szembesítjük a lét eszméjét és megosztását – innen ered a szakadás –, de egyiket sem marasztaljuk el. Mondjuk azt: bizonyos értelemben megrendítő, ahogy kísérletet tesznek az eszme meggra-

adására, hiszen az eszme meghaladja őket, és kiteljesedési törekvéseiket lehetetlenné teszi. Megelégedtem hát azzal, hogy mély rokonszenvedést éreztem e három vallás iránt, mivel egyikhez sem kötődöm, s mindegyik lemondott arról, hogy tagjai közé fogadjon. Különösen az a kudarccal végződött próbálkozásuk ragadott meg, amellyel kezelni próbálták az úrt: egyszer s mindenkorra úrrá akartak lenni a létezésnek azon a hiányán, amely megalapította őket, oly módon, hogy ugyanolyan törekennyé tette őket, mint két vetélytársukat. Szeretem ezt a törekvést, mert nyomában és felismerésével kialakulhat a teológiát meghaladó párbeszéd. Elmélyíteni az eredet megosztását, szembesítve ezzel a léthiánnyal, s ebből újjászületni, mindez túllép a vallások keretein. Sok olyan ember van, aki nem híve egyik vallásnak sem, nem megszállottja a pénznek s nem elbutult kéjenc, ahogy ezeknek a vallásoknak a hirdetői lefestik; olyan emberek ők, akik fegyvertelenül szállnak szembe ugyanazokkal a problémákkal, amelyekkel ezek a vallások a maguk módján már szembesültek.

FRANCIÁBÓL FORDÍTOTTA:
PELLE JÁNOS

JEGYZETEK

1 E gondolatról lásd még: *Entre-Deux. L'origine en partage*, Paris, Éd. du Seuil, 1991.

2 Mindezek tisztázása nem azt jelenti, hogy a jelent magyarázzuk a múlt szövegeivel, hanem azt: elfogadjuk, hogy hatásuk van a jelenre. A megtanult, énekelt, idézett, ismételt, elfelejtett, újra megtalált szövegek nem maradhatnak hatás nélkül a jelenre, visszhangoznak benne. A visszhang, amelyet itt tanulmányozunk, több, mint az eseményekbe való belekeveredés. A szövegek jelen vannak, tartalmuk és átültetésük feszültséget gerjeszt, s ez visszhangzik a jelenben, a valóságban. Ezek a szövegek a *valóságban* gyökereznek, s elágazó változataik visszhangoznak, amikor a valóság elágazik. Így van ez akkor is, amikor ez utóbbi vallásellenes formát ölt.

3 Könyvünk végén lehetséges választ adunk erre a kérdésre a Tízparancsolat elemzése révén.

A teljes kötet hamarosan megjelenik a Múlt és Jövő Kiadónál.

Hillel Halkin

Testvériség

*Joszi Klein Halevi: Az édenkert kapujában: egy zsidó Isten-keresése keresztények és muszlimok közt a Szentföldön című könyvéről*¹

Joszi Klein Halevi éveken át publikált a Jerusalem Post vezető riportereként, jelenleg pedig – egyebek mellett – a New Republicot tudósítja rendszeresen Izraelből. Az újságíró a zsidó világban szakmája egyik legjobbjának számít. Az amerikai születésű izraeli első könyvében, az *Egy zsidó szélsőséges emlékirataiban* (Memoirs of a Jewish Extremist) arról olvashattunk, milyen volt felnőni egy vallásos ortodoxokból és a holokauszt túlélőiből álló brooklyni család tagjaként. Halevi kifinomult empátikus érzéke és hovatarozásának pontos tudata (elkötelezett cionistának, politikailag centripárti izraelinek és kritikus zsidónak vallja magát) már ebben a könyvében is tetten érhető. Politikai és kulturális híradásainak erősségét az a kettős képessége adja, hogy miközben a vele ellentétes nézetű lévők szemszögéből is vizsgálódik, mindvégig szilárdan kitart saját álláspontja mellett.

Klein Halevi új könyve sokkal inkább a vallással, mintsem a politikával vagy a kultúrával foglalkozik, bár ezek szétválasztása a Közel-Keleten több, mint problematikus. A szerző az arab–izraeli konfliktus szívében élő zsidók, muszlimok és keresztények közti vallási azonosságokat kutatja. Bár tisztában van azzal, hogy lehetetlenre vállalkozik, kitartóan igyekszik különválasztani vizsgálata tárgyát, azaz a vallást a politikai és kulturális kérdésektől. Klein Halevit hidegen hagyják a zsidó-keresztény-izlám örökség agyonszajkózott ökumenikus közhelyei. A vallásos elbeszélések és a teológia helyett a vallásos, pontosabban a misztikus élmények talaján keresi a megoldást. Döntését arra a felismerésre alapozza, miszerint a dolgok isteni dimenziójának közvetlen – a hagyományos vallási élményen túlmutató, a mindenben létező „Formátlan”-ig elvezető – meg tapasztalásáról a legkülönfélébb

hagyományokkal bíró közösségek is hasonlóképpen adnak számot. És ez nemcsak a zsidóságra, a kereszténységre és az iszlámra, hanem a buddhizmusra, a hinduizmusra, a taoizmusra és más vallásokra is igaz. A hátrahagyott írásos művek alapján elmondható, hogy a misztikusok, bármilyen vallást is képviseltek, azonos véleményen voltak, ugyanúgy gondolkodtak és éreztek. Még ha szóhasználatukban akadtak is különbségek, olyanok voltak, mint az egyazon közösséghez tartozó zarándokok, akiknek közös az útjuk.

De vajon létezik-e ilyen közösség a Közel-Keleten? És ha igen, képes-e dacolni a régióban uralkodó gyűlölettel és erőszakkal? Ezek a könyv kérdései, melyekre a szerző fenntartásokkal ugyan, de végül igennel felel. Klein Halevi megfontoltságából és figyelemre méltó helyzetelemző képességéből, valamint a miszticizmus félrevezető jellegéből adódóan azonban ezt az „igen”-t nagyon is feltételesnek kell, hogy tekintsük.

A könyv három részre tagolódik: az iszlámmal foglalkozó első rész után a kereszténység, majd ismét az iszlám vizsgálata következik. Az iszlám megismerésében három szufi sejk volt Klein Halevi segítségére, akikkel a szerző kutatásai során ismerkedett meg. (A szufizmus Mohamed után kétszáz évvel alakult ki, s azóta az iszlám legfőbb misztikus irányzatának számít.)

Klein Halevi először a félszaúdi, félegiptomi „vallási tanácsadóval”, Ishak Adriss Sakouta sejkel találkozott Jeruzsálemben. Második segítője Ibrahim sejk volt, aki egy Nablus közelében lévő West Bank-i faluban él. Ibrahim sejk tanára, Abdul-Rahim sejk pedig a Gázai övezet egyik menekülttáborának lakója. Mindhárman hajlandónak mutatkoztak a Klein Halevivel való találkozásra, s noha tisztában voltak vele, hogy vendégük vallásos zsi-

dó, nem volt ellenükre, hogy részt vegyen szufi szertartásokban. (Bár az irányában megnyilvánuló segítőkészségét hálával említi, Klein Halevi kellőképpen kihangsúlyozza, hogy mindez még az oslói tárgyalások kudarcra előtt történt, s azóta a sejkkel való kapcsolat megszakadt.)

Az iszlám képviselői különbözőképpen viszonyultak a szerzőhöz. Ibrahim sejk részéről Klein Halevi lelkes fogadtatásban részesült, a sejk a zsidók iránti szeretetét bizonygatta, s érezhetően hízelgett neki az a figyelem, amivel a szerző elhalmozta. Abdul-Rahim sejk azzal a titkolt szándékkal állt kötélnak, hogy zsidó beszélgetőpartnerét áttéríti az iszlámra. Az azonban mindhármukról elmondható, hogy segítőkészségük ellenére a legkisebb érdeklődést sem mutatták a szerző zsidó származása iránt, s még ennél is kevésbé érdekelték őket egy esetleges vallási párbeszéd lehetősége. Saját vallásukról is csupán a közhelyek szintjén beszéltek. „Isten az egyetlen, aki belső békét teremthet” – mondja Ishak sejk. „Isten nem táncol. Ő maga a tánc” – hallhatjuk Ibrahim sejktől. „Ha az ember szereti embertársait, rendszeresen imádkozik és igyekszik Isten közelébe kerülni, annak sírja, mint a paradicsom. Ha ellenkezőképpen cselekszik, sírja, mint a pokol tüze” – vallja Abdul-Rahim sejk. A velük való együttlét során mindössze egy alkalommal történt valami igazán jelentőségteljes.

A szerző Abdul-Rahim sejk vendégként részt vett egy úgynevezett szufi zikrben, azaz egy olyan tánc-rituáléban, melyben a résztvevők önkívületi állapotba kerülnek. A zikr okozta élményről így ír: „Az eksztázison túl úgy éreztem, megtaláltam a természetes ritmusomat és akár a végtelenségig folytathatom a táncot. Többé már nem egy izraeli voltam kipával a fejemen egy gázai mecsetben, hanem részese a „teljes odaadás” közös nagy emberi élményének.” A vallásos élmény oly mértékben enyhítette az iszlám mecsetben tartózkodó zsidó félelmeit, hogy megvallotta, korábban katonaként dolgozott vendéglátói menekülttáborában. Legnagyobb megkönnyebbülésére vendéglátói – legalábbis látszólag – megértéssel fogadták a vallomást.

Klein Halevi misztikus keresztényekkel való találkozásai nagyobb jelentőséggel bírnak. Részben azért, mert ezeket a találkozásokat nem árnyékolják be az aktuális politikai események és a felszított indulatok, részben pedig azért, mert a megszólaltatott keresztények nyitottabbak és intellektuális értelemben kifinomultabbak. Az egyik ilyen

találkozó alkalmával egy jeruzsálemi apáca, Johanna nővér elmondja a szerzőnek, hogy a legnehezebb lelki küzdelmet az jelentette számára, hogy legyőzze a „szentimentális szeretetet”, mert elmondása szerint az igazi nehézség abban rejlik, hogy megkülönböztetés nélkül szeressünk. „Ha csak egyetlen ember előtt is bezárod a szívedet” – hallhatjuk Johanna nővértől – „az még nem az isteni szeretet.” Ezekből a szavakból kihallatszik valami, ami ugyan aligha tekinthető eredetinek, mégis továbbgondolásra érdemes. (Klein Halevi azonban, tőle nagyon is szokatlan módon, nem élt a lehetőséggel. Hogy miért nem, arra a későbbiekben még kitérek.)

A szerző keresztény beszélgetőpartnerei közül sokan őszintén érdeklődtek a judaizmus iránt. Néhányan ugyanazt a büntudatot érzik a zsidók irányában, mint amit a szerző érez a palesztinokkal szemben. Azok, aki így éreznek, keresik a kapcsolatot a zsidókkal. Még ha mondandójuk néha sértőnek is hat a zsidókra nézve, minden ilyen esetben igyekeznek azonnal bocsánatot kérni. Ez történik Johanna nővérral is, amikor arról beszél, hogy „a zsidók, miután nem hajlandók hinni Jézusban, Isten adományát utasítják el”. Még szinte ki sem ejtette a szavakat, Johanna nővér máris önkritikát gyakorolt és ujaival egy beszélő szájat formált, beismeréséül annak, hogy elhamarkodottan mondott véleményt.

Összefoglalva kutatása eredményét Klein Halevi az intifáda után megfogalmazott epilógusban ezt írja:

„Azokban a nehéz pillanatokban, amikor vesztélyben érzem gyerekeim biztonságát, amikor dühös vagyok a palesztin vezetésre, amiért elutasítja a kompromisszumot, és akkor, amikor bánatot érzek, mert belátom, hogy a zsidók közel-keleti hazatérése nem más, mint a száműzetés egyik formája, arra próbálok visszagondolni, hogy mit tanultam a Szentföld sejkjeitől és szerzeteseitől. Emlékeztetem magam Johanna nővérré, aki óva intett attól, hogy barikádokat építsünk a szívünkben és akár csak egyetlenegy embertől is megtagadjuk a szeretetünket. És visszagondolok Abdul-Rahim sejkre, aki értelmetlennek tartotta a halál akarását. A kereszt és a minaret Isten jelenlétének fontos szimbólumaivá váltak számomra, annak mememtoívá, hogy Isten sok nyelven szól hozzánk, és hogy egyáltalán szól hozzánk. Annak ellenére, hogy az arab iszlám túlnyomó része ugyanazt a zsidógyű-

löletet tette magáévá, amit a kereszténység ma már igyekszik elutasítani, kitartok az iszlám, az iszlám félelmet nem ismerő szívének tisztelete mellett. A fanatikusok nem fognak megfosztani ettől a győzelemtől.”

A fenti tanulságok azonban elhamarkodottnak és túlon túl leegyszerűsítettnek tűnnek. Először is, ahogy azt Klein Halevi is elismeri, a közel-keleti szufik és misztikus apácák csupán elenyésző számú, jelentéktelen kisebbséget alkotnak saját vallási közösségükön belül. Ezen túlmenően pedig hiányérzetet kelt, hogy a szerző épp azokkal a kérdésekkel nem foglalkozik, amelyek saját megállapításaihoz következnek. Talán nem lehetséges, hogy a „halál akarásának iszlám módra történő elutasítása” valamiképp kapcsolatban áll a saját és mások életét is semmibe vevő muszlim terroristákkal, akik sorozatosan támadják Izraelt és az Amerikai Egyesült Államokat?

Ha nem véletlen, hogy a világ terrorcselekedeteinek túlnyomó részét muszlim terroristák hajtják végre, Klein Halevi mindenképpen valamiféle magyarázattal tartozik olvasóinak, vajon miért hiszi, hogy az iszlám „félelmet nem ismerő szívének” semmi köze ehhez. Miért olyan biztos benne, hogy miután a zsidó elhagyta a mecsetet, Abdul-Rahim sejk nem ugyanazt teszi, mint a Gázában élő nem szufi kollégái, és távozása után nem az öngyilkos bombamerénylőt magasztalja.

A Joszi Klein Halevi könyvével szembeni fenn tartások azonban jóval túlmutatnak a fentiekre. Johanna nővér szavaira gondolok, azokra a szavakra, melyekkel a szerző is egyetért: a „szentimentális szeretet” legyőzése egyet jelent „az igaz, diszkriminációtól mentes szeretettel”. Az igazság, úgy tűnik számomra, éppen ennek az ellenkezője. Számomra semmi sem szentimentálisabb, elrugaszkodottabb az emberi valóságtól, mint a diszkriminációmentes szeretet, az a megállapítás, miszerint lehetséges – sőt kívánatos és szükséges – úgy szeretni az utcán szembejövő idegent, mint ahogy az ember saját családtagjait és barátait szereti. Ha

mindenkinek juttatunk egy darabot a szívünkéből, az egyet jelent azzal, hogy teljes szívünkéből senkit sem szeretünk, még családunkat, barátainkat sem. Mindez nem több egy apáca ábrándjánál. A szeretetnek ezt a formáját csak azok tudják magukévá tenni, akiknek nincs se férjük, se feleségük, se gyerekekük – olyanok, mint Johanna nővér vagy mint maga Jézus. Ez a kereszténység és a judaizmus közti egyik legnagyobb különbség: míg az utóbbi nem ismeri a cölibátust és a kolostori életet, az utóbbinak mindezek alapjait képezik. A keresztények, tehát Johanna nővér számára is egoistának és klánszerűnek tűnik, ahogy a judaizmus az igaz szeretetet mindig hierarchikusnak és megkülönböztető jellegűnek tartja, azáltal hogy elfogadja: az ember mindig a sajátjait szereti elsősorban. A zsidóknak, mint ahogy nekem is, Johanna nővér abbéli meggyőződése, hogy mindenkit egyformán kell szeretnünk, nem más, mint a valós érzelmektől való menekülés egyik módja.

A misztikus utak és hitek kétségtelenül nagy vonzerővel bírnak. Mindannyiunkban él ugyanis a vágy, hogy részesei lehessünk a „teljes odaadás” közös nagy emberi élményének. Valahol mindannyian szenvedünk a világban tapasztalható önzéstől, az érdekérvényesítés kíméletlenségétől, a sokasodó konfliktusoktól, és mindannyian vágyunk egy önzetlen, a testvéri szeretetre épülő világra. De az „Én”, bár szükséges, hogy féken tartsuk, nem iktatható ki. Azok, akik az isteni szeretet nevében elutasítják az egyén igényeit, legtöbbször csak saját magukat kínozzák. És megkínzott „Én”-ek nem fognak békét teremteni a Közel-Keleten. A politika sem, de talán eljön az a nap, amikorra elég önző lelket elégített ki ahhoz, hogy egy kis béke köszöntsen a régióra.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA:
KÖVES GÁBOR

¹ Yossi Klein Halevi: *At the Entrance to the Garden of Eden: A Jew's Search for God with Christians and Muslims in the Holy Land*

KREATÍV MUNKA – KIEMELT FIZETÉS

Tehetséges, ötletgazdag, a szellemi kihívásokat kedvelő embereket keresünk, egész napos, hétvégenként megrendezésre kerülő ötletbörzékre.

Jelentkezés, rövid önéletrajzzal: szabolcs.katona@brainexpress.hu

Jelige: „M&J”

Érdeklődni mindennap 18–20-ig a 30/203-6819, 30/9923-165 telefonszámon.

www.brainexpress.hu